

W

150. hooaeg

24. juunil 1870 mängiti Tartus Vanemuise seltsi majas esmakordselt Lydia Koidula näidendit „Saaremaa onupoeg”. Seda kuupäeva loetakse Eesti rahvusliku teatri alguseks. Hooajal 2019/20 tähistab kogu Eesti teater oma 150. sünnipäeva.

LOONE OTS, ANU TONTS, AIN MÄEOTS, REIN PAKK

W

TEATRISAAGA KAHES VAATUSES

IDEE AUTOR JA LAVASTAJA AIN MÄEOTS

HELILOOJAD TAUNO AINTS, ARDO RAN VARRES, LESLIE DA BASS

LAULUTEKSTIDE AUTOR AAPO ILVES

MUUSIKAJUHT JA DIRIGENT TAAVI KULL

KUNSTNIK JA VIDEOKUNSTNIK KRISTJAN SUITS (TALLINNA LINNATEATER)

KOSTÜÜMIKUNSTNIK GERLY TINN

VALGUSKUNSTNIK RENE LIIVAMÄGI

KOREOGRAAF BRITT KÕRSMAA

LAVASTUSDRAMATURG ANU TONTS

KOORMEISTER PIRET TALTS

KONTSERTMEISTRID ELE SONN, MARGUS RIIMAA

HELIREŽISSÖÖR MIKAEL HAAMER

REPETIITOR RITA DOLGIHH

PRODUSENT HELI ANNI

INSPITSIENT MEELIS HANSING

ESIETENDUS 16.11.2019 VANEMUISE SUURES MAJAS

Tegelased ilmumise järjekorras:

Proloog

Tüdruk — Nora Ann Lunge või Elise Mustkivi

Virtin — Ragne Pekarev

Papa — Riho Kütsar

Esimene vaatus

Pauliine Ubaõis, näitlejanna — Maria Annus

Kukk, näitleja — Karl Laumets

Liira, lavastaja ja dirigent — Robert Annus

Savi, näitleja — Riho Kütsar

Julia, näitlejanna — Pirjo Jonas

Amalie, näitlejanna — Merle Jalakas

Rosalie, näitlejanna — Kaia Skoblov

Koristaja — Ragne Pekarev

Juuli, artistinimega Lisete — Helena Lotman

Juuli isa — Aivar Tommingas

Härra Rosenbach — Jaanus Tepomees

Kokapoiss — Oliver Timmusk

Esimene lavamees — Uku-Markus Simmermann

Teine lavamees — Ruudo Vaher

Hemming — Reimo Sagor

Esimene juhatuse liige — Jüri Lumiste

Teine juhatuse liige — Jaan Willem Sibul

Kolmas juhatuse liige — Veiko Porkanen

Lilleneiu — Helen Hansberg

Tantsijad — Maria Engel, Walter Isaacson

Teine vaatus

Leo, ooperisolist ja Juuli abikaasa — Jaan Willem Sibul

Manfred, näitleja ja parteirakukese esimees — Jüri Lumiste

Moidela, laulja ja ametiühingutegelane — Merle Jalakas

Liia, laulja ja näitleja — Pirjo Jonas

Riivo, näitleja, Juuli poeg — Robert Annus

Juuli (vana Lisete) — Merle Jääger

Erkki, näitleja — Riho Kütsar

Elle, näitleja — Maria Annus

Tõnis, näitleja — Reimo Sagor

Tantsijad — Maria Engel, Walter Isaacson

Heinz, näitleja ja lavastaja — Karl Laumets

Murd, teatrijuht — Aivar Tommingas

Els, assistent, Murdi abikaasa — Külliki Saldre

Inspitsient — Meelis Hansing

Viiu, teatrikunstnik — Kaia Skoblov

Anti, dramaturg ja noor teatraal — Jaanus Tepomees

Merle, näitlejanna — Helena Lotman

Maanus, näitleja ja lavastaja — Veiko Porkanen

Koristaja — Ragne Pekarev

Helimaa — Reimo Sagor

Epiloog

Zeng He, arheoloog — Karl Laumets

Sorokina, arheoloog — Kaia Skoblov

Huxley, arheoloog — Reimo Sagor

Lydia, arheoloog — Ragne Pekarev

Vanemuise ooperikoori topeltkvartett:

Helen Hansberg, Katrin Kapinus, Eve Kivisaar, Siiri Koodres,

Uku-Markus Simmermann, Risto Orav, Oliver Timmusk, Ruudo Vaher

Vanemuise Sümfooniaorkester

Lavastuses on kasutatud Gustav Suitsu luulet, katkendeid Lydia Koidula näidendist „Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola“, Johann Kantswey näidendist „Mihkel ja Liisa“, August Kitzbergi näidendist „Tuulte pöörises“, Paul-Eerik Rummo näidendist „Tuhkatriinumäng“ ning Anton Hansen Tammsaare romaanist „Põrgupõhja uus Vanapagan“. Näidendi loomisel on inspiratsiooni saadud paljudest eesti keeles ilmunud teatriraamatutest, lavastajate ja näitlejate intervjuudest ning Vanemuise kunstinõukogu protokollidest.

Vanemuise seltsi maja Tartus Jaama tänaval

Selle lavastuse peategelane on teater, mis on sama vana kui Vanemuine. Ka paljud inimesed, faktid ja sündmused tulevad Eesti teatriloo tundjatele tuttavad ette, ükski kokkulangevus pole juhuslik. On aga hetki, mil spetsialist tahaks kindlasti hüüatada: „See ei olnud ju nii!“. Ärge karjatage, sest teil on ilmselgelt õigus: nii see polnudki. Näidendi autorid on võtnud endale voli segada tuntud ja tundmatuid fakte oma fantaasiaga, et tuua välja ajastutele omane. Et aru saada ja mõista, miks nii on läinud. Mismoodi kõik tegelikult oli, ei tea ju õigupoolest päris täpselt keegi, sest mälu on valikuline ja elu näitab, et sageli mäletavad inimesed ka üht ja sama sündmust väga erinevalt. Pühendame oma loo suure austuse ja armastusega kõigile, kelle teod ja tegemised minevikus seda lava ja lava ümbrust on täitnud ning loodame, et maakeelsel teatril on ees veel palju ilusaid aastaid.

1870. aasta 24. juuni on Eesti teatriajalukku kirjutatud kui rahvusliku teatri sünnipäev, sest just sel päeval kanti Tartus Jaama tänaval Vanemuise seltsi majas ette Johann Voldemar Jannseni tütre **Lydia Koidula** (1843–1886) kirjutatud näidend „Saaremaa onupoeg“ – esimene eestikeelne näitemäng.

Vanemuise seltsi 5. aastapäevapeoks sai esimene teatrilavastus lavaküpsiks. Kui eesriie avanes, nägi publik maalermeister Frischmuthi maalitud taluhoonet, mille õuele ilmusid kolm meest: arstiteaduse üliõpilane Heinrich Rosenthal, Koidula vend, gümnaasiumiõpilane Harry Janssen ja ametnik Tõnis Pekk. Nii nagu mitmetel ajastutel varemgi, kui ühiskonna hoiakutes teatri suhtes on leidunud tugevaid eelarvamusi, ei tunnistanud ka alustav Eesti teater naisnäitlejaid ning seetõttu olid meeste mängida ka naisrollid. Tolleaegsed seltskondlikud moraalinormid pidasid naiste lavaleminekut sobimatuks.

Lydia Koidula esimene näidend oli mugandus saksa näitekirjaniku Theodor Körneri näitemängust „Der Vetter aus Bremen“

(„Bremeni onupoeg“), mis Eesti oludesse tooduna pildus teravaid kriitikanooli kohaliku koolikorralduse pihta ja kandis pealkirja „Saaremaa onupoeg“. Näidendi lavastas Lydia Koidula ise, samuti oli ta lavastuses esitatava muusika autor ning mängis etenduse ajal lava taga ise klaverit. Publiku huvi näitemängu vastu oli nii suur ja piletist ilmajäänute kurbus nii piiritu, et etendust otsustati järgmisel päeval korrata. Nii võib tagantjärele väita, et hilisematel aegadel kinnitust leidnud eesti rahva teatrilembus oli näha juba esimese lavastuse esietendusel.

Koidula teatriks nimetatud rahvusliku teatri esimeste sammude hulka kuulub kolm Koidula näitemängu: 24. juunil 1870 esietendunud „Saaremaa onupojale“ järgnes õige pea, 29. septembril 1870, „Maret ja Miina ehk kosjakased“, mis räägib vastuoludest rikaste ja vaeste vahel. 2. ja 3. juunil 1871 esietendus Koidula teatri kunstiliselt õnnestunuim näitemäng, algupärane komöödia „Säärane mulk ehk Sada vakka tangusoola“, mis on vaimukalt üles ehitatud tarkuse ja rumaluse vastandusele. Nende kolme näitemänguga Koidula teater piirduski, ent algus oli tehtud ning õige pea leidis jätkajaid.

Tartu Jaama mõisa sepa pojana sündinud **August Wiera** (1853–1919) jäi isata juba enne sündi, abikaasa surma järel ei jaksanud tema ema lapsi üksi kasvatada ja osad neist, nende hulgas August, kasvasid üles kasuperes. August Wiera oli väga musikaalne, hea lauluhäälega ning mängis mitut erinevat instrumenti, juba 15-aastaselt juhatas ta Maarja-Magdaleena kirikukoori. Muusikuks õppimise unistusest ei tulnud aga majanduslikel põhjustel midagi välja ning Wiera omandas tisleri ameti. Tisleriõpingute kõrvalt osales ta innukalt Vanemuise seltsi tegevuses. Wiera alustas oma teatrikarjääri Koidula teatris, kus ta tegi suflööritööd. 1878. aastal algas Vanemuises August Wiera ajajärk – aeg, mida teatriloolased nimetavad Wiera teatriks. Vanemuise seltsi pidutoimkond valis muusika- ja näitemänguhuvilise mehe seltsi laulu-, orkestri- ja näitejuhiks, lubades talle kindla protsendi oma ürituste sissetulekust. Nii sai August Wierast esimene eestlane, kes kogu oma jõu ja aja pühendas teatrile ning sai selle eest ka tasu.

Tohutu suure entusiasmiga suutis ta venestamise tippajal koondada enda ümber suure hulga muusika- ja näitemänguhuvilisi, kes tegelesid pärast pikka päevatööd eestikeelse näitemänguga ja seda peaaegu tasuta.

Wiera oli väga energiline ja koondas endasse mitmed lavalised erialad. Ta oli muusika-, balleti- ja näitejuht korraga ja aitas ka, kui tarvis, primadonnal laulda. Ja seda oli tarvis peaaegu alati! Aga see nagu pidigi nõnda olema ega häirinud ühtki kuulajat, kui kapellmeister hakkas korraga jalga põrutama ja kaasa laulma, ehkki ta hääl ei olnud just ilus ning kärises ebameeldivalt nagu unternvitsil (allohvitser vanaaegses kõnekeeles – A.T.) alatisest kamandamisest. Taktilöömise valmis, ruttas ta silmapilk lava taha, tõmbas klarnetimehel, kes noodiga polnud veel lõpuni jõudnud, pilli suust ära, ja korraga hakkasid saali kostma valjusti sosistatud korraldused ning hüüded: „Jaan, päike põlema ! ...“

Näitleja Leopold Hanseni mälestusteraamat „Vanemuise“ radadelt“ (1960)

August Wiera (esimeses reas keskel) ja tema näitetrupp ringreisil Narvas (1897)

1880ndate keskpaigaks oli Vanemuise näitetrupp kasvanud 100-liikmeliseks ning etendusi anti järjepidevalt. Teatri arendamises töötasid Wiera kõrval kaks näitejuhti: Ludvig Menning ning Hugo Techner, kes tegelesid põhiliselt draamalavastustega. Wiera ise tõi aga eesti teatrisse muusika – just tema taktikepi all sai lavaküpseks esimene eestikeelne muusikalavastus, milleks oli Carl Maria von Weberi „Preziosa“ (1883). Seda daatumit peetakse eesti muusikateatri algusaastaks. Lavastus püsis teatri repertuaaris enneolematu aja – kuni 1903. aastani, ning seda mängiti kokku 114 korda. Wiera suur muusikaarmastus tõi seejärel teatrilavale nii operette kui ka laulumänge, mis sajandi lõpuaastatel mängukavas jõudsalt domineerima hakkasid. 1899. aastal jõudis lavale ka esimene ooper – Étienne Méhuli „Joosep Egiptuses“. Wiera teater mängis nii eesti näitemänge kui ka halearmsaid lugusid Jenoveevadest, Debooradest ja Toonidest, paljusid Wiera lavastusi nimetatakse ilunäitlusteks. Need olid muusikalis-tantsulised lavastused, mille süžee oli magus ja sentimentaalne ning stiil paatoslik ja ilutsev. Vähesese teatri- ja kultuurikogemusega eesti publiku hulgas olid ilunäitlused väga populaarsed. Nende materjalide kõrval pääsesid aga lavale ka esimesed eestikeelsed klassikalavastused: Molière'i „Ihnuskael“ ning Shakespeare'i „Venedigu linna kaupmees“ (1888) ja „Kangekaelse taltsutamine“ (1889). Tõe huvides tuleb märkida, et esimesed „klassikapäasukesed“ tõusid lendu proosatõlkes ning suurte muganduste ja kärbetega. Keerukat värsisüsteemi ja rikast kujundikeelt ei osatud maakeelde veel ümber panna, ent algus oli ometi tehtud.

Tänapäeval võib olla üllatav, kui kerplane maine oli tol ajal näitleja elukutsel. Näitleja Amalie Kõnasa meenutab: *Küll olime meie põlatud inimesed! Näitelaval olles lauldi meile küll kiidusõnu, tänaval vastu tulles aga ütles ema tütrele: „Ära vaata sinnera, lähme ruttu üle täna.“* (Amalie Kõnasa, „Minu mälestused“ (käsikiri, TMM)).

Wiera trupis oli näitlejatel range tööjaotus ning igal artistil oma kindel amplituud – kes mängis isasid, ei mänginud kunagi armastajaid jne. Näitejuht näitas kätte kõik lavale tulekud ja lavalt minekud, mõõtis välja sammud paremale ja vasakule ning näitas ette õiged žestid. Publiku poole ei tohtinud mingil juhul selga keerata – Wiera läks oma viisakuses lausa selleni, et juhatas ka orkestrit näoga publiku poole (seega seljaga orkestri suunas). Ülitähtis isik teatris oli etteütleva, tolleaegsetes arvustustes on ka aeg-ajalt märkusi selle kohta, kuidas etteütleva hääl kostis juba liiga valjult saali. 19. sajandil polnud sellises teatritegemises midagi iseäralikku – suurem osa Euroopa teatreid tegutses amplituudisüsteemi järgi ja näitlejad õppisid tundeid ja meeleolusid väljendama kindlate žestide abil. Realistlik teater alles sai hoogu sisse ning Konstantin Stanislavski alles leiutas oma psühholoogilise realismi meetodid.

Uue aastasaja künnisel hakkas Wiera nägemus teatrikunstist minema vastuollu tärkava eesti haritlaskonna vaadetega ning pärast traagilist tulekahju Vanemuise seltsi Jaama tänaval majas 1903. aastal selts Wieraga enam lepingut ei uuendanud. Üks ajastu sai selle tulekahjuga läbi, uue algus lasi end veel paar aastat oodata.

Amalie Konsa (1873–1949), sünnijärgse nimega Amalie-Luise Konts, sündis Tartus lasterikkas peres, tema isa oli Raadi mõisa toapoiss ning leedulannast ema sealsamas toatüdruk. 8-aastaselt sattus ta nägema üht Wiera teatri etendust ning saadud elamus kujundas tervet ta ülejäänud elu. Tema haridustee piirdus vaid paari klas-siga Jaani kiriku algkoolis, 12-aastaselt tuli tööle hakata. 13-aastaselt hakkas Konsa laulma Vanemuise seltsi kooris. Üks asi oli aga osaleda kooris, hoopis teine varjund oli näitetrupis kaasalöömisel – seda peeti korralikule naisterahvale sobimatuks. Amaliele sobimatuse teema aga korda ei läinud ning kui Wiera talle ühes suvepeo lavastuses osa pakkus, võttis ta selle rõõmuga vastu. Kodus sai ta selle ülesastumise eest viitsa ning range keelu uuesti üle Vanemuise lävepaku astuda. Keelust tüdruk aga ei hoolinud ning läks esimesel võimalusel uuesti teatrisse. Alates 1893. aastast mängis ta Vanemuise näitetrupis varjunime all Brigitta, talle usaldati paljud peaosad, eriti laulumängude omad. Ta tegi ilma „Jenoveeva“ Brigittana, „Preciosa“ Preciosana, „Ilumäe piimatüdruku“ Tiinana, „Corneville“i kellade“ Nõmmelillena, „Rüütel Sinihabeme“ Balatte'ina ning Shakespeare'i „Veneetsia kaupmehe“ Nerissana, Schilleri „Röövlite“ Amaliena ja Jakobsoni „Arthuri ja Anna“ Annana. Amalie Konsa töötas päeviti oma õele kuuluvas söögimajas, näitemängu tegi ta õhtul pärast päevatööd. Näitemängudes osalemine oli nii madalalt tasustatud, et sellest ära elada polnud võimalik.

20. sajandi esimestel aastatel tekkis Konsal tõsisem armulugu, ta jäi lapseootele, ent kohtu- kirjutajast austaja jättis selle uudise peale armsama maha ning naisest sai vallasema.

Kui Vanemuine kutseliseks teatriks sai, oli Amalie Konsa veendunud, et sellesse truppi tal asja pole, ent ootamatult sai ta Karl Menningult kutse tulla teatri avatüki „Tuulte pöörises“ proovidesse. Avaetenduses mängis ta Anu rolli ja sellele tööle järgnesid ridamisi paljud teised osatäitmised, enamasti kehastas ta siis juba vanemaid naisi ja memmesid. On meenutatud, et Karl Menning kohtles Amalie Konsat erilise sõbralikkuse ja hellusega.

Amalie Konsa puhul on väidetud, et teater oli kogu tema elu, seetõttu polnud 1926. aastal toimunud pidulik pensionile saatmise pidu tema jaoks rõõmus päev. Tollane teatrijuhit Voldemar Mettus oli aga veendunud, et Amalie on lava jaoks liiga vana – tervelt 53-aastane!

Kultuurkapitali makstavast napist pensionist oli raske ära elada ja üliõpilasest poega koolitada, seetõttu töötas näitlejanna ülevedajana Emajõel, viies soovijaid paadiga Kroonuuaia tänava otsalt üle jõe. Aeg-ajalt sai ta mittekoosseisulise näitlejana tööd Vanemuises, lisaraha tuli ka Tartu Sõdurite Kodu näitetrupiga esinemistest.

Pärast Teise maailmasõja lõppu kutsus Kaarel Ird Amalie Konsa uuesti Vanemuisesse tööle, 1948. aasta sügisel täitus Vanemuises töötaval Konsal 75. eluaasta ning 55. lava-aasta. Amalie Konsa elu lõppes õnnetul kombel 1949. aastal: teater sõitis oma Ahjal asunud abimajandisse hooaega lõpetama, buss, millega Konsa öösel peolt tagasi tuli, sõitis aga kraavi ning eakas näitlejanna sai surma.

13. augustil 1906 algas Eesti teatris uus ajajärk – vastvalminud Vanemuise teatrimajas sai alguse esimene kutseline teater. Uue teatri juhiks sai **Karl Menning** (1874–1941). Kutseline Vanemuine avati Kitzbergi näidendi „Tuulte pöörises“ lavastusega, mis sai verivärske näitetrupi tuleristseteks.

Sündinud endise Mustvee kõrtsimehe perre, kes aga tol hetkel juba Tartu majamomaniku staatuses oli, sai Karl toleaegse eesti soost noormehe kohta väga hea hariduse, õppides nii gümnaasiumis kui ka Tartu ülikoolis. Lõpetanud Tartu Keiserliku Aleksandri Gümnaasiumi, astus Menning Tartu ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda, ent läks isa soovil enne viimase surma üle usuteaduskonda. Teoloogia aga polnud Menningu kutsumus, pastorina töötas ta vaid kaks kuud ja seitse päeva, lahkudes siis ametist tervislikel põhjustel.

19. sajandi lõpu Postimehes ilmusid Menningu teatriarvustused, kus tema nõudlik maitse tollaste teatripraktikutega kohe vastuollu läks. Nii teenis ta õige pea oma mahategevate arvustuste eest sisenemiskeelu Tartu Saksa Teatrisse. Samalaadne keeld tuli veidi hiljem ka Wiera Vanemuisest, kus ta olevat kippunud ka etendustele vahele hüüdma. Nende värvikate etteastete eest hakati Menningut kutsuma Lärmi Karlaks. Kui Vanemuise seltsi maja Jaama tänaval 1903. aastal põles, tegi Vanemuise selts Karl Menningule pakkumise saada teatrijuhiks ning noormees pantis oma

vanematelt päritud majad, et sõita Euroopasse teatricharidust omandama. Õppinud Berliinis tolle aja suurimatelt meistritelt Otto Brahmilt ning Max Reinhardtilt, naaseb Eestisse selgete sihtide ja nägemusega professionaal, kes asub oma kutsumust ellu viima.

Karl Menning tõi eesti teatrisse varasemast hoopis teistsugused põhimõtted ja töömeetodid. Ta seadis esiplaanile teatri kasvatuslikud eesmärgid, mis omakorda tingis väga läbimõeldud repertuaarivaliku. Kadus kergemeelne meelelahutusteater ning asemele tulid kaasaegsed Lääne-Euroopa probleemnäidendid ning eesti rahvuslik dramaturgia. Opereti asemel, mida Menning pidas hädaohuks näitlejate ja publiku heale maitsele, tegeles Menning tartlaste muusikaharidusega teistmoodi – osales aktiivselt Vanemuise sümfooniaorkestri asutamises (1908) ning mängis ise selles orkestris oboed. Menning tõi teatrisse psühholoogilise realismi – seda nii lavastaja- kui ka näitlejatöös, kaotas teatrist etteütleva ning pooldas näitleja seesmist ja välimist ümberkehastumist rolli. Menningu teater oli ansambliteater, kus üksikute näitlejate staarisoolodel polnud kohta ning kõik lavastuse komponendid olid allutatud peamise – lavastuse idee – edasiandmiseks. Ülioluliseks pidas Menning teatri kasvatuslikku funktsiooni – tähtis oli publiku eetiline, esteetiline ja moraalne arendamine. Ta organiseeris ka näitemängu seletamise õhtuid ja esines seal ise mitmesuguste ettekannetega. Näitetrupi komplekteerimisel eelistas Menning algajaid, et neid oma seisukohtade järgi ise välja õpetada. Vaid kolm näitlejat Wiera teatrist pääsesid Menningu truppi, need olid Amalie Konsa, Leopold Hansen ja Karl Triipus.

Menningu põhimõtted ja nõudlikkus tekitasid ajapikku vastuseise Vanemuise seltsi juhatuses ning ka publiku hulgas. Vastaspool nõudis kergemat ja meelelahutuslikumat repertuaari, kuid sellega ei olnud Menning nõus. 1914. aastal pärast seltsi juhatuse koosolekut teatas Menning oma tagasiastumisest ning sellega tema töö teatris lõppes – hiljem töötas ta Tallinnas teatrikriitikuna ning esindas Eesti riiki diplomaadina.

Karl Menningu traagilist lahkumist „Vanemuises“ on kirjeldanud näitleja Leopold Hansen:

„Raskelt, otse masendavalt raskelt mõjus erakordne koosolek, kus otsustati ja kirjutati alla nõutavad muudatused Menningu teatrikavas. /.../ Nüüd pidi siis see kord nihkuma paigast, mille kallal oli kangutatud asjatult aastaid. Õhkkond oli palav juba enne koosoleku algust. Lavale eesriide taha kogunesid näitlejad jälgima sündmust – saali neid ei lastud, sest tollal ei registreeritud palgalisi seltsi liikmeteks. /.../ Vaidlused venisid väga pikale ja nende sisuks oli operett – varjatult. Rõhutati, et repertuaar on ühekülgne ja, mis peaasi – saksapärase. /.../ Tehti ettepanekuid, mille hääletustel Menning alla jäi. Ta korjas kokku oma paberid, seisatas veidi ja lausus: „Seda langust mina kaasa ei ela,“ ning lahkus saalist. Kuigi muutust taheti ja selleks aastaid ette valmistuti, ei teinud Menningu lahkumine võitjatele rõõmu, vaid surmavaikus valdas kohe saali. Oli nagu kuulda tasast eesriide langust, mis langeb ikka sääraselt draamade puhul, – ja seekord langes ta jäädavalt, mattes enda taha Menningu teatri.

Näitlejad pimedal laval olid tõmbunud liikumatult kõssi. Rekvisiiditoa praakil ukse vahelt langes nende turjale õhuke, hele valguskiir nagu piitsalööök. Masendavat vaikust ei usaldatud segada isegi oma hingamisega. Korraga alustas keegi nuttu.“ (L. Hansen „Minu tee teatrisse“)

Kaarel Ird (1909–1986) on üks Eesti teatriajaloo legende, kelle vastuoluline isik ja elukäik põhjustavad siiani kirglikke vaidlusi.

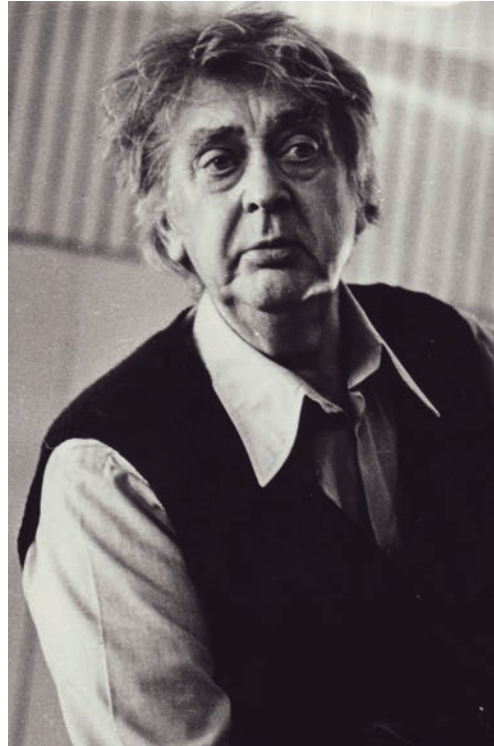
Riias eesti töölisperes sündinud Kaarel Irdi haridustee oli keeruline ja lünklik, tema teatriharidus oli pärit Tartu Draamateatri Seltsi Teatrikunsti Stuudiost ning Pärnu ja Tartu Töölisteatrist. Aastatel 1939–1940 laulis ta Vanemuise kooris ning pärast sõda ja riigikorra vahetust sai temast pikkadeks aastateks Vanemuise peanäitejuht.

Juba enne 1940. aastat tundis tööliklassist pärit Ird sümpaatiat vasakpoolse maailma-vaate vastu – sel põhjusel oli tal kehtiva ühiskonnakorraga mitmeid kokkupõrkeid. Oma poliitiliste vaadete tõttu oli Ird pärast sõda sobiv kandidaat Vanemuise juhi kohale. 1944. aastal Venemaalt Nõukogude tagalast naastes sai ta Vanemuise juhiks pikkadeks aastateks – väikeste vaheaegadega juhtis Ird teatrit järjepanu 40 aastat. Kõik tema „ärakäimised“ sellelt kohalt on aga seotud selle võimu repressioonidega, millest ei pääsenud ka Kaarel Ird (1950ndatel sundisid võimud Irdi Vanemuisest lahkuma). 1948–1949 aastal oli Ird ENSV Kunstide Valitsuse juhataja, 1950–1952 juhtis Tartus näiteringi ning aastatel 1952–1955 oli Pärnu Endla peanäitejuht.

1955. aastal tuli Ird tagasi Vanemuisesse ning juhtis teatrit kuni 1986. aastani. Pika töö eest teatrijuhi ja lavastajana tunnustas riik teda paljude kõrgete autasudega.

Vanemuine ei olnud Irdile töökoht, vaid elutöö. Ird oli oma loomult maailmaparandaja ning uskus, et hea kunst saab inimest paremaks muuta. Võimuaparaadiga võitlemisel ja väitlemisel oli ta osav demagoog ning kasutas ära kõik süsteemi nõrkused, et eesmärgini jõuda. Kindlasti ei olnud tema keeruline ja nurgeline iseloom suure kollektiivi juhtimiseks ideaalne ning aastate jooksul tekkis teatris päris palju konflikte, ent samas on ka Irdi kritiseerijad meelsasti tunnistanud, et tema oskused ja teened Vanemuise teatri arendamisel on mõõtmatud.

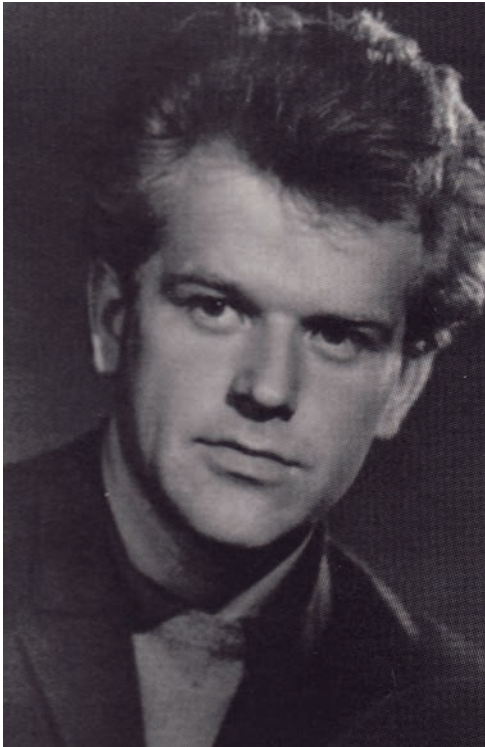
Üks suuremaid trumpe Kaarel Irdi töökontol on Tartu teatriuuduse nime all toimunu, mille keskuseks 1960ndate aastate lõpus ja 1970ndate alguses Vanemuine muutus. Ird toetas noore lavastajapõlvkonna teatrisse tulekut, seisis uuenduslike ja radikaalsete lavastuste eest ning kaitses teatriuudendust. Tema kutsel ja toel alustasid tol perioodil Vanemuises oma teatriteed Jaan Tooming, Evald Hermaküla, Mati Unt jt. Ird koos oma lavastajast abikaasa Epp Kaiduga

lavastasid sel perioodil tihti teatri kohustuslikku repertuaari (nõukogude näitekirjandus, erinevad tähtpäevalavastused) ning andsid sellega noortele suurema tegutsemisvabaduse.

Teatriajalukku ongi Kaarel Ird läinud pigem legendaarse teatrijuhina ning vähem lavastajana. Sageli võttis ta Vanemuises enda kanda tol ajal kohustuslike nõukogude näidendite lavastamise, tema suuremad kunstilised õnnestumised on aga rahvatükkide ja eesti algupärandite vallas: A. Kitzbergi „Punga Mart ja Uba-Kaarel“ (1954, Endla) ja „Rätsep Õhk“ (1962), J. Smuuli „Kihnu Jõnn“ (1965), Veljo Tormise muusikalised teosed „Meestelaulud“ (1966), „Külavahelaulud“ (1972) ja „Naistelaulud“ (1977), O. Lutsu „Tagahoovis“ (1974), Juhan Peegli „Ma langesin esimesel sõjasuvel“ (1979).

Evald Hermaküla (1941–2000)

1961. aasta sügisel sai Tartu Ülikooli geoloogiaüliõpilasest Evald Hermakülast Vanemuise draamastuudio õpilane ning juba järgmisel kevadel oli tal suur roll Vanemuise lavastuses „14. juuli“. 1. detsembril 1962 oli noor näitleja juba poole kohaga koosseisuline vanemuislane. Näitlejana tõusis ta kiiresti esile ja peaosadesse, läbimurderolliks võib pidada peaosas Epp Kaidu lavastuses „Mu vaene Marat“ (1965, A. Arbuzov). Oma näitlemisviisilt eristus ta väljakujunenud kaanonitest kohe teatritee algul: Hermaküla ei kasutanud oma rolliloomel tavapäraseid ümberkehastumise tehnikaid.

1966. aastal läks noor näitleja Vanemuisest Eesti Televisiooni ning sealt edasi sõjaväkke. Pärast armeeteenistust naasis Hermaküla Vanemuisesse ning näitlemisele liitus nüüd ka lavastamine. Debüütlavastuseks oli 1966. aastal esietendunud „Valtoniana“, tõeliseks läbimurdeks lavastajate hulka sai aga 1969. aastal esietendunud P.- E. Rummo

„Tuhkatriinumäng“. Lisaks kunstilisele väärtusele on lavastusele tuntust lisanud selle ära keelamine enne esietendust. 1968. aasta mais valmis saanud lavastus keelati ära, sest võimudele kangastusid näidendi ridade vahelt erinevad poliitilised alltekstid ning „Tuhkatriinumäng“ jõudis lavale alles 1969. aasta veebruaris – seda tänu Kaarel Irdi jõulisele tegutsemisele. 1971. aastal lisandus uuenduslike lavastuste ritta L. Andrejevi „Sina, kes sa saad kõrvakiile“ lavastus.

Hermaküla töid ja tegemisi iseloomustab pidev otsingulisus, teatritööga paralleelselt juhtis ta 70ndatel aastatel Vanemuises ka oma noortestudiot, mille lõpetajatest on tänini Vanemuise draamatrupis Hannes Kaljujärvi ja Jüri Lumiste. Üsna pea moodustus mitteformaalne „Hermaküla trupp“ – näitlejad-mõttekaaslased, kellega koos ta enamasti töötas. Valmis teatrilukku läinud folkloorisel materjalil põhinev lastelavastus „Üks ullike läks rändama“ (1973). Paralleelselt lavastajatööga oli Hermaküla 70ndatel ja 80. aastate algul ka üks Vanemuise hõivatuid näitlejaid. 1982. aastal valmis Tartu Ülikooli 350. aastapäevaks Kõivu-Vahingu näidendi „Faehlmann“ lavastus.

Evald Hermaküla lahkus Vanemuisest Tallinna Riiklikku Draamateatrisse 1983. aastal. Aastatel 1988–1991 oli ta Draamateatri kunstiline juht, sealst edasi 1999. aastani samas teatris lavastaja. 1999. aastal lahkus Draamateatrist ning temast sai Nukuteatri kunstiline juht. 2000. aasta 16. mail sooritas Evald Hermaküla enesetapu.

Jaan Tooming (s 1946) lõpetas 1968. aastal Riikliku Lavakunstkateedri, oli aastatel 1968–1969 Noorsooteatri näitleja ning alates 1969. aastast näitleja ja lavastaja Vanemuises, Vanemuisega oli Tooming seotud kuni 2009. aastani. 1979–1983 töötas Tooming Viljandi Ugala peanäitejuhina. Jaan Tooming oli ka Vanemuise teatri õppestudioties pedagoog ning aitas kaasa ühest hilisemast stuudiost välja kasvanud teatri – Tartu Lasteteatri – sünnile, olles noorte teatriinimeste vaimne teejuht ning kujundaja.

Jaan Toominga teatriteed ja suurimaid õnnestumisi nii lavastajana kui ka näitlejana saab seostada eelkõige Vanemuise teatriga, kuhu ta 1969. aastal tööle asus. Õigupoolest on Jaan Toominga ning tema tollase näitlejast ja lavastajast kolleegi Evald Hermaküla nimed saanud selle murrangulise ja uuendusliku aja sümboliks, mida Eesti teatriajalugu tunneb Tartu teatriuudenduse nime all. See oli periood 1960ndate lõpust 1970ndate keskpaigani, keskmeks Vanemuise teater.

Toominga lavastajadebüüt toimus 1969. aastal – esietendus August Kitzbergi „Laseb käele suud anda“ (näidendi algne pealkiri „Enne kukke ja koitu“), kus oli tunda originaalset ja

iseseisvat mõtlemist, mis üsna väheütleva teksti suutis teatrivahendite ja rahvalaulude abiga paisutada suure sõnumiga võimsaks lavastuseks. Raputavaks sündmuseks sai aga 1976. aastal esietendunud „Põrgupõhja uus Vanapagan“, mille dramatiseeringu autoriks oli Osvald Tooming. Lavastus oli ülimalt jõuline, kujunditerohke ning visuaalselt mõjuv – niinimetatud totaalne teater. Loo keskmesse tõusis inimliku ahnuse teema, millega õndsaks saada sooviv Põrgupõhja Jürka (Lembit Eelmäe) rinda pistab ja lõpuks oma kaotust tunnistama peab. Lavastuse lõpp oli eriti meeldejääv: suure tähistaeva all muutusid Jürka ja Kaval-Antsu vastuolud maailmaruumi täitvaks globaalse huku endeks. See lavastus on Eesti teatrimällu jäänud kui võimas ja ehe kunstisündmus.

Järgnesid lavastused „Veli Joonatan“ (1976, Ernst Enno tekstidel põhinev folkloorne lavastus), Jerzy Andrzejewski, Jaan Toominga ja Rein Heinsalu „Polonees 1945“ (1976), A. Kitzbergi „Kauka jumal“ (1977), A. H. Tammsaare ja Osvald Toominga „Tõde ja õigus“ (1978, Vanemuine; 1986, Joensuu Linnateater), J. Smuuli „Kihnu Jõnn“ (1977, Joensuu Linnateater ja 1980, Ugala), Osvald Toominga „Musta Mandri kasupoeg“ (1981, Vanemuine, mängis ise Albert Schweitzerit) jpt. Jaan Tooming on ka suurepärase näitleja, kes – nagu head lavastajad ikka – on kahetsusväärset vähe saanud aega näitlejatööks.

Kaasajal on Jaan Tooming teinud enim koostööd Elva LendTeatriga.

Lembit Eelmäe. "Põrgupõhja uus Vanapagan" (1976)

Raine Loo, Evald Hermaküla, Jaan Tooming
"Inimese tragöödia" (1971)

Hetk proovist
Karl Laumets, Helena Lotman

Hetk proovist
Jüri Lumiste, Jaan Willem Sibul, Veiko Porkanen

Hetk proovist
Jaanus Tepomees, Helena Lotman

Hetk proovist
Karl Laumets, Reimo Sagor, Riho Kütsar

Hetk proovist
Esiplaanil Maria Annus, Jüri Lumiste

Hetk proovist
Esiplaanil Robert Annus, Pirjo Jonas, Jüri Lumiste

Hetk proovist
Karl Laumets, Aivar Tommingas

Hetk proovist

Teatriuendus

1960ndate aastate lõpus tõusis Eesti teatrielu keskpunkti Vanemuise teater, kust sai alguse teatriuendus, mida seostatakse eelkõige noorte lavastajate Jaan Toominga ja Evald Hermakülaga, aga ka Ülo Vilimaa, Mati Undi, Vaino Vahingu, Mare Puusepa, Paul-Eerik Rummo, Kaarin Raidi ja teiste nimedega. Lavale jõudnud uut näitekirjandust võib üldistavalt iseloomustada sõnadega: muinasjutuline, tinglik, ulmeline. Sellistesse näidenditesse õnnestus kergesti põimida etenduslubasid andnud tsensoritele arusaamatuid alltekste, samuti andsid tinglikud materjalid ruumi erinevateks vormikatsetusteks, mille tulemusena pikalt püsinud realistliku teatrikaanoni troon üsna märgatavalt kõikuma hakkas.

Repertuaaripoliitikas pidid teatrid tollal lähtuma ettemääratud nõuetest. Ette oli nähtud teatud hulk nõukogude näidendeid, samuti pidi repertuaaris olema klassikat ja algupärandeid. Sageli tuli repertuaarivalikus lähtuda riiklikest tähtpäevadest. Piiranguid seadis dramaturgia valikule ka mitmete autorite keelustamine. Otsuseid lavastuste repertuaari võtmise kohta tegid teatrite kunstinõukogud, mille ülesandeks oli seista hea kunstilise taseme eest, aga valvata ka ideoloogiliste libastumiste järele.

1969. aasta jaanuaris lavastasid Evald Hermaküla ja Jaan Tooming Tallinnas kirjanike majas õhtu Gustav Suitsu luulest „Ühte laulu tahaks laulda”. Seda lavastust peetakse teatriuenduse avalöögiks. Laval olid Jaan Tooming, Tõnu Tepandi, Lembit Ulfsak, Kaarel Kilvet, Raivo Trass ja Evald Hermaküla. Etüüdide ahel ja luuletuste plokid olid omavahel ühendatud kandva ideega. Huvi lavastuse vastu oli suur, see tekitas vastakaid arvamusi, sealhulgas eufooriat: „*Esmakordselt nägin sellist eksalteeritud kaasaelamist, sellist hingede ärategemist, mida see etendus suutis. Mäletan mingeid poolsegaseid naisi, kes tulid nutetud nägudega, ise värisedes, kätt suruma. Mäletan üht plikat, kes jooksis pärast etenduse lõppu meie juurde ja karjus, et nüüd tuleks tulistama hakata – laskma ... Ta oli nagu hüpnooti all, ära tehtud.*“ (Lembit Ulfsak raamatus „Hermaküla“, 2002)

Teatriloolane ja kriitik Jaak Rähesoo on teatriuenduse lavastusi iseloomustanud sõnadega: „*teravdatud tunded, sümbolilembus ja agressiivne füüsilisus.*”

„*See oli karje vabaduse ja parema maailma järele. Igatsus. Meeletu protest,*” kommenteeris Jaan Tooming veerand sajandit hiljem

Suitsu-õhtut, mille eestvedaja ta oli olnud. „*Kõik tuli iseenesest, taotlusteta, pingutuseta,*” on ta tagasivaates tunnistanud. Teisel viisil on toimunu uuenemisena mõistmise kasuks rääkinud Mati Unt: „... *lihtsalt taasühinemine maailmateatriga, naasmine „normaal-susesse”, ei muud*”.

Vanemuise teatriuuduse eestvedajateks kujunenud lavastajate Evald Hermaküla ja Jaan Toominga loomingu põhjoonteks on peetud teksti ja füüsilise traditsiooniliste vahekordade järsku muutmist, erilist tähelepanu näitleja füüsilisele tegevusele ja püüdu väljendada tekstis sisalduvat lavalise tegevuse abil loodud teatrikujundite kaudu. Lavastus pidi mõjuma korraga nii intellektuaalsel, emotsionaalsel kui alateadvuslikul tasandil. Võtmesõnaks sellele teatrile kujunes mäng, koos publikuga läbielatud ühine rituaalne akt, mis erines oma alustelt tugevasti stanislavskilikest ümberkehastumise printsiipidest.

Oma põlvkonna teatriuuduslikke mõtteid vormis sõnadesse ning püüdis tollaegses keerulises poliitilises situatsioonis uusi mõtte-suundi avalikkusele tutvustada noor Mati Unt. Ülikooli ajal tekkisid Undil tihedamad suhted Vanemuise teatriga ja nii juhtus, et 1966. aastal sai temast Vanemuise dramaturg ning ta oli oluline osaline 60ndate lõpu ja 70ndate aastate alguse teatriuuduses. Mati Undi ja tema mõttekaaslaste koostöös said eesti teatrimaastikel tuntuks 20. sajandi teatrimõtte uuendajate Antonin Artaud', Eugenio Barba ja Jerzy Grotowski nimed.

Teatrijuht Kristiina Alliksaar

Draamajuht Tiit Palu

Muusikajuht Paul Mägi

Balletijuht Mare Tommingas

Lavastusala juht Rait Randoja

Lavatehniline meeskond Rello Lääts, Imre Toomeoks, Ken-Konrad Kerm, Martin Rimmelgas, Mart Visnapuu, Aigar Kikkas, Reigo Harkmann, Sergei Ivanov, Andre Luik, Madis Toimla, Jorgen Oras, Sten Gussenkov

Dekoratsiooniala Marika Raudam, Mait Sarap, Innari Toome, Ain Austa, Andres Lindok, Katrin Pahk, Jane Aus, Leenamari Pirn, Terje Kiho, Armin Luik, Aleksander Karzubov, Indrek Ots, Mart Raja, Eino Reinapu, Ullo-Ragnar Telliskivi

Grimm ja soengud Kelly Kullerkupp, Anne-Marie Kivioja-Noormaa, Janika Kolju, Madli Uibukant, Mare Kuul, Reet Laur, Rutt Laikask, Viktoria Rüster

Kostüümiala Liisi Ess, Ivika Jõesaar, Ruth Rehme-Rähni, Külli Kukk, Edith Ütt, Ljubov Guzun, Ivi Vels, Heli Kruuse, Luule Luht, Tia Nuka, Kaire Arujõe, Valentina Kalvik, Inkeri Orasmaa, Daisy Tiikoja, Elli Nöps, Kertu Lepasaar, Irina Medvedeva, Hanna Annok, Marit Reinmets, Olga Vilgats, Natalja Malinen, Juta Reben, Toomas Vihermäe, Malle Värno, Henn Laidvee

Riietajad Raina Varep, Maris Plado, Eva Kõiv, Anu Kõiv, Kadri Kangur

Rekvisiidiala Liina Martoja, Mirka Porrassalmi, Angelika Aun, Kaie Uustal, Kärt Paasik, Annaleena Adamson

Valgustusala Andres Sarv, Tõnu Eimra, Tõnis Järs, Kaspar Aus, Andrus Treier, Villu Adamson, Madis Fuchs, Tauri Kõtsi

Heli- ja videoala juht Andres Tirmaste

Helimeistrid Vaiko Vreimann, Kalev Kääpa

Heli- ja videomeistrid Andreas Kangur, Juho Porila, Karl-Gustav Kello

Kavalehe koostas Anu Tonts

Kavalehe kujundas Katrin Kelpman

Fotod proovist Maris Savik

Kavalehe kaane ja plakati kujundas Aide Eendra

Tere tulemast Vanemuise teatrisse!

Uued juubelihooajal 2019/2020

Põrgupõhja uus Vanapagan

Armuke Lageda laulud

Pangarööv Virvarr

Laul õnnest Kaalud Faehlmann

Neid oli kolm õde W

Tere, kallis!

Emakeelne kultuur on hindamatu väärtus.

30. detsembril 2006 asutasime Vanemuise Fondi,
et hoida ja toetada Eesti teatrikunsti.
Lubame hea seista fondi käekäigu eest

Olga Aasav, Kalev Kase, Mart Avarmaa, Tartu linn

Vanemuise Fond on loodud teatri töötajate erialase arengu ja koolituse toetuseks. Fondi on võimalik teha annetusi:
SA Tartu Kultuurkapital / Swedbank IBAN: EE092200221011379347, SWIFT: HABAE2X /
SEB Pank IBAN: EE251010102052050006, SWIFT: EEUHEE2X
Märksõna: VANEMUISE FOND

Vanemuise fond tänab:

Olga Aasavit, Andrus Ansipit, Mart Avarmaad, Alar Kroodot,
Kalev Kaset, Mati Kermast, Eero Timmermanni,
Tartu linna, Vanemuise advendikontserdil annetajaid.

Teatri peatoetaja

Aasta toetaja

Ametlik autopartner

Aasta toetaja

Suvekontsedi peatoetaja

Ametlik hotellipartner Tartus

Ametlik hotellipartner Tartus

KULTUURIMINISTEERIUM

RÕÕM ELAMUSTEST

TALLINKIL ON SUUR RÕÕM OLLA
TEATER VANEMUINE SUURTOETAJA

Kinema
avab ukse
teatrielamusele!

Tugeva karakteriga Kia Ceed perekond

SPORTAGE

The Power to Surprise

Kia Ceed repertuaaris on kõik tugevad karakterid ning varustatud kaasaegse mugavus- ja turvastandarditele kohase varustusega.

autospirit

Autospirit Tartu Ringtee 82 | tel 734 1126, tartu@autospirit.ee

Lisaks rikkalikule varustusele annab Kia kaasa kindlustatud kvaliteedi, autotööstuse juhtiva 7-aastase garantii, mis on välja teenitud karmile kontrollile alluvate usaldusvääruse ja vastupidavuse testide tulemusena. Auto Biti küsitluste järgi on mitmel aastal järjest Kia olnud nii kliendirahulolu, usaldusvääruse kui pikaajalise kvaliteeditaseme osas kõrgeimail positsioonil Euroopa turu 20 juhtiva autotootja seas.

vanemuine.ee